

KITAPXANA SISTEMASÍN QÁLIPLESTIRIW HÁM RAWAJLANDIRIW

Amanbaeva Albina Naǵmetbaevna – magistr
ÓzMKÓMI Nókis filiali kitapxana iskerligi kafedrası

Tayanış sózler: kitapxana sisteması, fondtı qálipsesteriw, universallıq hám qánigelik, fondtı saqlaw, elektron kataloglar, onlayn magliwmatlar bazaları, electron kitaplar, IFLA, ISO.

Ключевые слова: библиотечная система, формирование фонда, универсальность и специализация, хранение фонда, электронные каталоги, онлайн-базы данных, электронные книги, ИФЛА, ИСО.

Key words: library system, fund formation, versatility and specialization, fund management, electronic catalogs, online databases, electronic books, IFLA, ISO.

Kitapxana - adamzat oy-pikirińin bay ǵáziynesi, ruwxıy hám intellektuallıq rawajlanıwdıń tayanış mákanı bolıp esaplanadı. Jámiyettiń rawajlanıwında kitapxanalar bilimlerde saqlaw, tarqatıw hám jańa áwladqa jetkeriwde sheksiz áhmiyetke iye. Kitapxana shólkemlestiriw teoriyası mine usı processlerde ilimiy tiykarda úyrenip, nátiyjeli basqarıw sistemaların islep shıǵadı. Bul teoriya tek ámeliy xizmetti emes, al kitapxanashılıq pániniń teoriyalıq rawajlanıwın da belgilep beredi. Sol sebepli bul maqalada kitapxana shólkemlestiriw teoriyasınıń tariyxıy tamirları, tiykarǵı principleri, zamanagóy kózqarasları hám keleshek perspektivaları keńnen sáwlelendiriledi.

Kitapxanashılıq isiniń qáliplesiw hám rawajlanıw tariyxı. Kitapxana shólkemlestiriw áyyemgi civilizaciyalarda payda bolǵan jazıw esteliklerinen baslap qáliplesti. Áyyemgi Mesopotamiya, Misr hám Greciya kitapxanaları adamzat tariyxında bilimlerde toplaw hám sistemalastırıwda tiykarǵı rol oynagan. Orta ásirlerde Shıǵısta, ásiyese, Mawarawnnaxr hám Xorasanda kitapxana mádeniyatı joqarı dárejede rawajlandı. Samarqand hám Buxaradaǵı medreseler janındaǵı kitapxanalar ilimiy miyrastı saqlawda sheksiz áhmiyetke iye boldı. Evropa mámleketlerinde de kitapxanalar oyanıw dáwirinen baslap keń kólemlı ilimiy oraylarǵa aylandı. Kitapxana shólkemlestiriliwiniń tiykarǵı principleri. Kitapxanani shólkemlestiriwde bir neshe teoriyalıq principler bar. Birinshiden, fondtı qálipsesteriw principini - paydalanıwshınıń talaplarına sáykes keletuǵın ádebiyatlardı tańlaw hám toplaw. Ekinshiden, kataloglastırıw hám sistemalastırıw principini - kitaplar hám resurslardı tártipke salıw, olardı izlew sistemaları arqalı tez tabıw imkaniyatın jaratıw. Úshinshiden, xızmet kórsetiw principini - kitapqumarlarǵa qolaylı hám sapalı xızmet kórsetiw. Sonday-aq, kitapxana jumısında ashıq-aydınlıq, jańalanıw hám ilimiy

tiykarlanǵanlıq principleri áhmiyetli orın tutadı. Kitapxana fondların qálipsesteriw hám saqlaw teoriyası. Kitapxana fondı - bilimler ǵáziynesi bolıp, onı qálipsesteriw processinde ádebiyatlardı tańlaw, satıp alıw, sawǵa sıpatında qabıl etiw hám basqa dereklerden toplaw áhmiyetli. Fondtı saqlaw bolsa ilimiy hám texnikalıq tiykarǵa iye bolıwı kerek. Bunda klimat sharayatlardı, ıǵallıq, jaqtılıq dárejesi hám basqa faktorlar inabatqa alınadı. Búgingi kúnde fondlardı sanlastırıw hám elektron bazalarda saqlaw olardı uzaq múddet saqlawdıń zamanagóy usılı sıpatında qaralmaqta.

Fondtı qálipsesteriw principleri. Fondtı qálipsesteriw processini strategiyalıq rejlestiriw tiykarında alıp barıladı. Onda tómendegiler esapqa alınadı:

- Jámiyet talapları - bilimlendiriw, ilim, mádeniyat hám xabar talaplarına sáykes ádebiyatlardı tańlaw.
- Ilimiylik - ádebiyatlardıń ilimiy qunın bahalaw, ilimiy jetiskenliklerde baqlap barıw.
- Áhmiyetlilik - zaman talaplarına say, paydalanıwshılar ushın áhmiyetli resurslardı toplaw.
- Universallıq hám qánigelik - ulıwma bilimlerde qamtıp alıwshı hám de anıq tarawlarǵa tiyisli ádebiyatlardı birlestiriw. Milliy hám jáhán tájiriybesi - milliy mádeniy miyrastı saqlaw hám jáhán ilimiy ádebiyatlardı toplaw sıyaqlı túsinikler tiykarında kitapxana fondı rejlestiriledi. Fondtı qálipsesteriw derekleri, kitapxanalar fondtı túrli derekler arqalı toltıradı: Satıp alıw - baspa hám kitap dúkanlarınan satıp alıw. Almaslaw - basqa kitapxanalar hám ilimiy oraylar menen almasıw. Sawǵa - avtorlar, shólkemler yamasa qáwenderlerden kitap alıw. Májbúriy nusqa - nızamshılıqqa muwapıq, hárbir basılımnıń nusqaları milliy kitapxanalarǵa tapsırılıwı nátiyjesinde yaki, sanlı resurslar - elektron bazalar, onlayn jurnal, elektron kitaplarǵa jazılıw arqalı ámelge asırılardı.

Fondtı saqlaw máseleleri - bul tek fizikalıq qorǵaw emes, al informaciyanıń turaqlılıǵın támiyinlewde bolıp esaplanadı. Olardı saqlaw barısında hám texnikalıq, hám fizikalıq táreplerin esapqa alıp qaralǵan jaǵdayda ǵana resurs kóp jıllar dawamında insaniyat rawajlanıwı ushın xızmet etiwı sózsiz. Fizikalıq saqlaw sharayatları, temperatura hám ıǵallıq: kitaplar ushın 18-22°C temperatura hám 50-60% ıǵallıq optimal esaplanadı. Jaqtılandırıw: tikkeley quyash nurı túspevi kerek. Zıyankeslerden qorgaw: shań, zamarrıq, shıbın-shirkey hám kemiriwshilerge qarsı ilajlar. Texnikalıq úskeneler: arnawlı shkaflar, arxiv shkafları, saqlaw qutıları. Informaciyanı saqlaw (sanlı dáreje): Fondlardı sanlastırıw - kitaplardı skanerlew hám elektron kóriniske ótkeriw. Backuplar - serverlerde yamasa bulutlı saqlaw sistemalarında qosımsha nusqalar jaratıw. Formatlar úylesimligi - fayllardı xalıqaralıq standart formatlarda saqlaw (PDF/A, TIFF hám t.b.). Informaciya-resurs orayları hám sanlı kitapxanalar.

XXI ásirde kitapxanashılıqta jańa basqısh - sanlı kitapxanalar dáwiri baslandı. Elektron kataloglar, onlayn maǵlıwmatlar bazaları, elektron. kitaplar hám ilimiy maqalalar fondları paydalanıwshılar ushın jańa imkaniyatlar jarattı. Málimleme-resurs orayları tek ǵana kitap emes, al elektron hújjetler, multimedia materialları, internet resursların da jámlep, paydalanıwshılardıǵa operativ málimleme jetkermekte. Bul bolsa kitapxana jumısın global málimleme sistemasınıń ajıralmas bólegine aylandırmaqta. Turaqlı jańalaw - elektron resurslardı turaqlı jańalap barıw. Fondtı basqarıw hám monitoring. Fondtıń nátiyjeli islewi ushın: Inventarizaciya - turaqlı túrde tekseriw hám esap-kitap etiw. Gónergen ádebiyatlardı shıǵarıw (dezaktivaciya) - áhmiyetin joǵaltqan yamasa fizikalıq jaqtan jaramsız materiallardı ajratıw. Statistikalıq analiz - qaysı kitaplardan kóp paydalanılıp atırǵanın, qaysıları az oqılıp atırǵanın anıqlaw. Paydalanıwshılardıń mıtájliklerin analiz etip - studentler, qánigeler hám jámiyetshiliktiń mıtájliklerine qarap fondtı jańalaw jumısların basqıshpa-basqısh ámelge asırıw kerek boladı. Sonda ǵana xızmet kórsetiw sapası joqarılap, kitap oqıwshı jaslardıń qatarı keńeyip, kitapxana tarawında rawajlanıwlar bolıwı anıq.

Atap aytqanıımızday bul salanıń zaman talaplarına say bolıwında, xalıq aralıq birge islesiwdi de qalıplestirip alıp barǵan jaǵdayda,

rawajlanıw processiniń tezlesiwı hátteki birneshshe esege artıp ketiwı de múmkin. Solar qatarında sóz etiliwi tiyis xalıqaralıq standartlar hám tájiriye almasıwlar, bul processniń tiykarǵı túsinikleri esaplanadı. Sonday-aq IFLA (Xalıqaralıq kitapxana asociaciyaı federaciyaı) kitapxana fondların qalıplestiriw hám saqlaw boyınsha metodikalıq usınıslar islep shıqqan, ISO 11799:2015 - hújjetlerdi saqlaw ushın arnawlı shárayatlar standartı, Iri kitapxanalar (másele, AQSH Kongress kitapxanası yamasa Britaniya kitapxanası) fondların saqlaw ushın arnawlı klimat qadaǵalawlı qoymaxanalardan paydalanatıǵınlıǵın keltirsek boladı.

Innovaciyaıq texnologiyalar hám kitapxanashılıqtıń keleshegi. Házirgi kúnde kitapxanashılıq tarawına jasalma intellekt, blokcheyn, úlken maǵlıwmatlar (big data) texnologiyaları engizilmekte. Jasalma intellekt járdeminde paydalanıwshı mıtájliklerin tallaw hám olardıǵa sáykes resurslardı usınıs etiw imkaniyatı payda bolmaqta. Blokcheyn texnologiyası bolsa elektron hújjetlerdiń qáwipsizligin támiyinleydi. Sonday-aq, mobil qosımshalar arqalı aralıqtan turıp kitapxana xızmetlerin alıw keńnen rawajlanbaqta. Keleshekte kitapxanalar tek ǵana bilim orayı emes, al global málimleme almasıwınıń áhmiyetli buwınına aylanıwı kútilmekte. Studentler ushın kitapxanalar - bilimlendiriw processiniń ajıralmas bólegi. Olar sabaqlıqlar, oqıw qollanbaları, ilimiy maqalalar hám elektron bazalardan paydalanadı. Qánigeler ushın bolsa kitapxanalar tájiriye arttırıw, jańa ilimiy jetiskenliklerdi úyreniw hám izertlewler alıp barıwda tiykarǵı dárek esaplanadı. Kitapxana xızmetleriniń sapalı shólkemlestiriliwi olardıń ilimiy hám kásiplik rawajlanıwında sheshiwshi áhmiyetke iye.

Juwmaqlap aytqanda, kitapxana shólkemlestiriliwi - bul tek teoriyalıq tárepti ǵana emes, al ámeliy jumıstı da basqaratıǵın áhmiyetli taraw. Ol kitapxanashılıq processlerin sistemalastıradı, ilimiy tiykarda baǵdarlaydı hám jámiyet talaplarına beyimlestiredi.

Zamanagóy texnologiyalar kitapxanalarǵa jańa imkaniyatlar jaratpaqta, biraq sonıń menen birge jańa juwapkershilik hám mashqalalardı da keltirip shıǵarmaqta. Sonıń ushın kitapxanashılıq teoriyasın tereń úyreniw hám onı ámeliyatqa durıs engiziw búgingi kúnde áhmiyetli wazıypa bolıp tabıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń qarar hám pármanları. - www.lex.uz.
2. Toychiev M. Kutubxonachilik asoslari. - Tashkent: Ózbekstan, 2015.

3. Shermatova D. Kutubxona va axborot-resurs markazlari faoliyati. - Tashkent: Fan, 2019.
4. UNESCO. Raqamli asrda kutubxonalar. - Tashkent, 2022.
5. Sharipova D., Shamsheva H. Qaraqalpaqstanda kitapxanalardıń payda bolıwı hám olardı rawajlandırıwdıń aktual máseleleri. <https://wordlyknowledge.uz/>
6. Aytıмова D. Kitapxana iskerligin rawajlandırıwda innovacion texnologiyalardıń áhmiyeti <https://uzdsmi-nf.uz/jurnal-haqida/>.

REZYUME. Bul maqalada kitapxana shólkemlestiriw teoriyalıq tiykarları, onıń tariyxıy rawajlanıwı, tiykarǵı principi hám zamanagóy kózqarasları keń kólemde tallanadı. Kitapxana fondların qalıplestiriw hám saqlaw máseleleri, málimleme-resurs orayları hám sanlı kitapxanalardıń abzallıqları, innovaciyalıq texnologiyalardıń tarawǵa tásiiri ilimiy jaqtan tiykarlanadı.

РЕЗЮМЕ. В данной статье подробно анализируются основы теории библиотечной организации, ее историческое развитие, основные принципы и современные подходы. Научно обоснованы вопросы формирования и хранения библиотечных фондов, преимущества информационно-ресурсных центров и цифровых библиотек, влияние инновационных технологий на сферу.

SUMMARY. This article extensively analyzes the foundations of library organization theory, its historical development, main principles, and modern perspectives. Issues of forming and storing library collections, the advantages of information resource centers and digital libraries, and the impact of innovative technologies on the industry are scientifically substantiated.